

Role církví a význam religiozity v následné péči o propuštěné vězně:

Vyhodnocení dotazníku určeného ke zjišťování potřeb duchovních pro zvýšení kvality postpenitenciární péče

PhDr. Andrea Beláňová, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)

Tereza Trejbalová, M.A. (University of Nevada, Las Vegas)

Úvod

Předkládaná průběžná zpráva je prvním výstupem z projektu „Role církví a význam religiozity v následné péči o propuštěné vězně“ realizovaného pod záštitou Akademie věd ČR. V českém prostředí se jedná o explorativní studii, která se zabývá dosud nedostatečně prozkoumanou problematikou, a to možnostmi a kompetencemi vězeňských kaplanů a dobrovolníků v rámci postpenitenciární péče. Cílem této fáze projektu je identifikovat překážky a problematické aspekty této angažovanosti, ale rovněž zdůraznit osvědčené přístupy a pozitivní výstupy. Jedním z dílčích cílů je mezi jinými vyhodnocení identity kaplanů a dobrovolníků v českém vězeňském systému (Beláňová, 2018).

Koncepce vězeňství do roku 2025 věnuje procesu reintegrace bývalých vězňů intenzivní pozornost a mimo jiné upozorňuje na potřebu koordinované a úzké spolupráce s církvemi a náboženskými společnostmi v této oblasti (*Koncepce*, 128) a podporu činnosti duchovenské služby (tamtéž, 48–49). Důležitou doprovázející osobou při resocializaci bývalých vězňů je často také vězeňský kaplan či dobrovolník/mentor (viz např. *Stanovy VDP ČR*; Hicks, 2008).

Tato zpráva referuje o výsledcích dotazníkového šetření mezi vězeňskými kaplany a dobrovolníky. Výsledky jsou doplněny o data kvalitativního charakteru pocházející z polostrukturovaných rozhovorů. Autorky jsou vděčné za možnost aktivní spolupráce s Vězeňskou duchovenskou péčí, z. s. (VDP) a Mezinárodním vězeňským společenstvím (MVS), jež je součástí Prison Fellowship International.

Realizace výzkumu

Výzkum je časově rozdělen do let 2018–2020, přičemž první fáze, jež je předmětem této zprávy, proběhla primárně od září do prosince roku 2018. Na první etapu výzkumu budou navazovat další, zaměřené na mapování církevních zařízení v rámci postpenitenciární péče i na reflexi jednotlivých církví (vzhledem k této oblasti) a rovněž etnografická pozorování ve vybraných českých věznicích. Následující část textu přibližuje metodiku první fáze výzkumu.

Výzkumný vzorek a průběh šetření

Na počátku jsme oslovily s žádostí o vyplnění dotazníku dvě největší české organizace s křesťanským zázemím a přesahem do postpenitenciární péče. První z nich, Vězeňská duchovenská péče (VDP), je sice zaměřena především na duchovní činnost ve věznicích, ale aktivní kaplani a dobrovolníci dle svých možností poskytují i následnou péči po propuštění. Oproti tomu Mezinárodní vězeňské společenství (MVS) se orientuje především na propuštěné vězně na bázi dobrovolnictví. Dotazník byl vytvářen a posléze pilotován ve spolupráci se dvěma kaplany, dvěma dobrovolníky a jedním koordinátorem dobrovolníků. Díky těmto pilotážím byly do dotazníku zapracovány změny a úpravy vyplývající z praxe a zkušenosti zúčastněných.

Po zralé úvaze a konzultaci s hlavním vězeňským kaplanem ČR a předsedou VDP byl dotazník distribuován pouze v tištěné podobě. Dotazník byl šířen ve třech vlnách během podzimu 2018, a to během dvou setkání VDP a dále v rámci organizace MVS. Dotazník vyplnilo celkem 35 kaplanů/kaplanek, 19 dobrovolníků/dobrovolnic a 1 bývalý kaplan. Vzhledem k tomu, že celkově působí v českých věznicích 52 kaplanů a asi 120 dobrovolníků (údaj za VDP) byla návratnost relativně vysoká, především co se kaplanů týče. Byly jsme také informovány, že někteří z účastníků pilotáže a osobních rozhovorů již dotazníky nevyplnili, protože měli pocit, že by se výsledky zbytečně duplikovaly. Ve spolupráci s Vězeňskou službou je momentálně aktivních 13 církví; v dotazníku jich je zastoupeno 12, výsledky je tedy možno považovat za relevantní i z tohoto hlediska.

Struktura dotazníku

Dotazník byl vytvořen na základě mezinárodní i tuzemské odborné literatury (Pivoňka, 2018; Sundt & Cullen, 1998; Sundt, Dammer, & Cullen, 2002; Váně & Dirga, 2016). Je uvozen oslovením respondenta, pokračuje vysvětlením výzkumného záměru a je opatřen v závěru kontaktem na hlavní řešitelku. V krátkém úvodu měli dotazovaní možnost vybrat svou roli ve věznicí, vypsát výši svého úvazku, církevní příslušnost a délku praxe. Dále byl dotazník rozdělen na dvě části po 10 a 7 otázkách, celkem tedy bylo v dotazníku 17 uzavřených otázek, které umožňovaly výběr z možností a v některých případech i možnost volného komentáře, kterou využila necelá polovina dotazovaných.

Dotazník se z důvodu dostatečného zachování anonymity neptal na pohlaví ani věznicí, kde respondent působí. Dotazovaný mohl svou identitu odhalit tím, že dobrovolně vyplnil e-mail, na který obdrží výsledky dotazníku. Vzor dotazníku je přiložen k této zprávě.

Polostrukturované rozhovory

Dotazníkové šetření bylo doplněno pěti polostrukturovanými rozhovory (dva kaplani, jeden bývalý kaplan, dvě dobrovolnice). Tyto rozhovory byly zaměřeny kvalitativně s cílem doplnit informace, které nebylo možné zjistit pouze dotazníkovým šetřením. Rozhovory trvaly průměrně 75 minut a byly uskutečněny v druhé polovině roku 2018 v různých regionech České republiky.

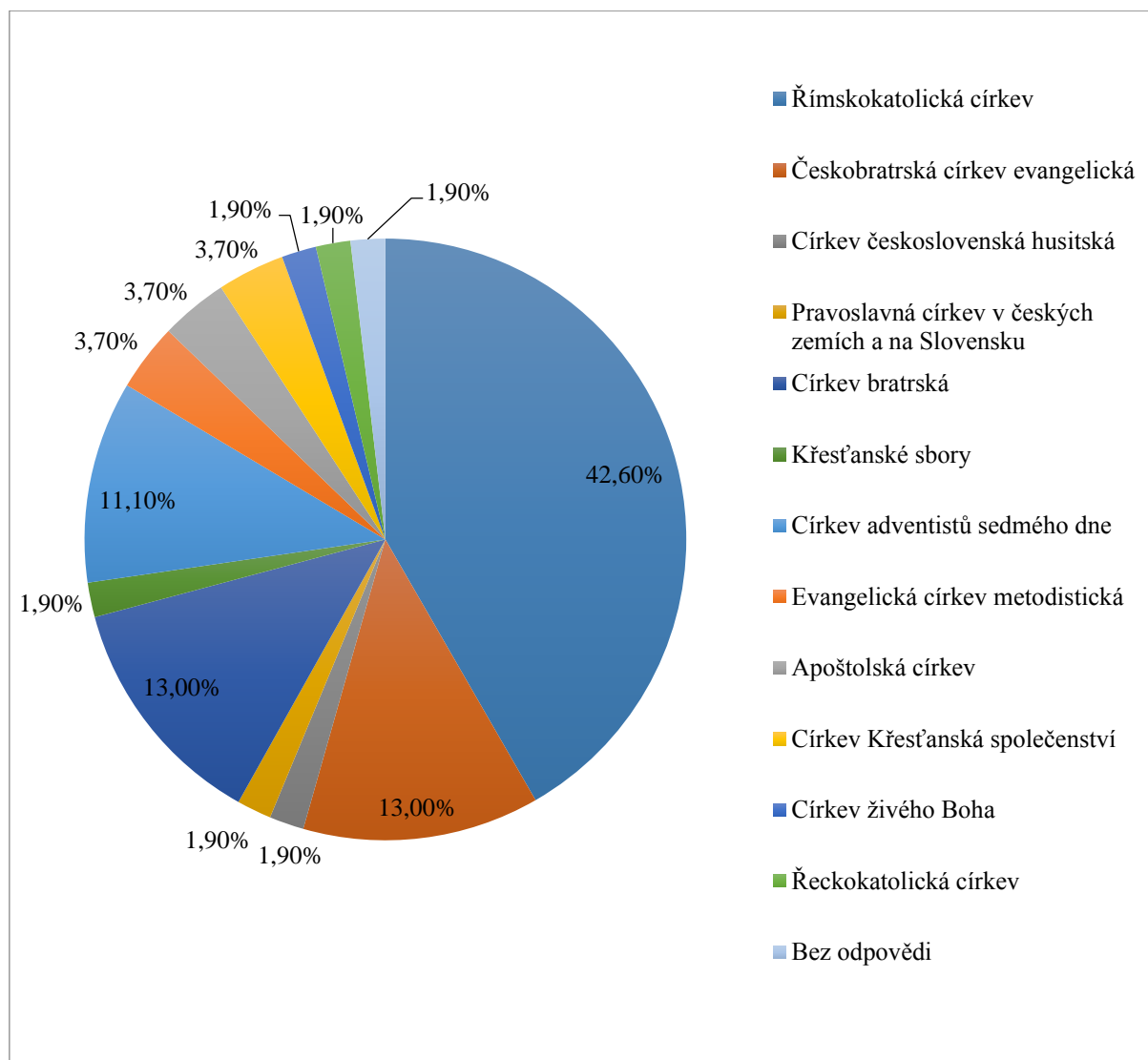
Výsledky dotazníkového šetření

Úvodní část

Na dotazník odpovědělo celkem 35 kaplanů/kaplanek, 19 dobrovolníků/dobrovolnic a 1 bývalý kaplan. Průměrná hodnota úvazku u respondentů činila 0,43. Dobrovolnická praxe u dotazovaných byla v průměru 8,2 let a profesionální (kaplanská) 9,7 let.

Následující graf (*Graf 1*) znázorňuje četnost jednotlivých církevních afiliací u respondentů dotazníku odpovídajících na otázku „K jaké církvi patříte?“:

Graf 1

Praxe

Při odpovědi na první otázku týkající se na možnosti, které kaplani a dobrovolníci využívají během přípravy na následnou péči, vybrali respondenti průměrně čtyři odpovědi. Nejčastěji volili možnost individuálních pastoračně-terapeutických rozhovorů (82 %; 45 dotázaných), společných duchovních aktivit (76 %; 42 dotázaných) a zprostředkování kontaktů s konkrétní církví (60 %; 33 dotázaných). V doplňujících komentářích se jako důležité ukázalo také zprostředkování svátostí a další úrovně spolupráce (s charitou, sociálními pracovníky) dle individuálních potřeb propuštěných.

V případě druhé otázky, týkající se po možnostech využívaných v průběhu následné péče, byly průměrně vybrány dvě odpovědi. Nejčastěji volenou odpovědí byla spolupráce s místní církví/sborem/farností (56 %; 31 dotázaných), udržování vztahu: osobně, telefonicky či písemně (56 %; 31 dotázaných) a spolupráce s konkrétním zařízením následné péče (47 %; 26 dotázaných). Doplňující komentáře zmínily například možnost „občasného předání zkušeností mládeži či stávajícím odsouzeným“ či modlitbu, kterou lze také chápat jako možnost nepřímého ovlivnění situace propuštěného skrze Boží působení.

Třetí otázka v praktické části dotazníku zjišťovala, s kolika zařízeními či projekty následné péče dotazovaní spolupracují nebo mají zkušenosti.¹ Zde průměr činil dvě uvedená zařízení či projekty na osobu. Nejčastěji se objevovaly organizace Nová Šance v Ostravě-Koblově (29 %; 16 dotázaných), klub pro propuštěné vězně Dvě ryby (25 %; 14 dotázaných), zařízení pro drogově závislé Teen Challenge (25 %; 14 dotázaných), azylové domy Armády Spásy (25 %; 14 dotázaných) a možnost „jiné“ (29 %; 16 dotázaných). V kategorii „jiné“ respondenti doplnili řadu dalších subjektů, s náboženským pozadím či bez něj, například spolek PRAK, projekty Návrat domů a Křehká šance, iniciativu Podaná ruka, komunitní centra Vršíček či Bétel, organizace poskytující dluhová poradenství jako Člověk v tísni a Lighthouse, azylové domy a také městské úřady, nadace a místní centra sociálních služeb. Objevilo se také důležité upozornění, že v současnosti neexistuje specializovaný dům pro propuštěné, který by se zaměřoval pouze na ženy.

¹ Vzhledem k celkovému zaměření projektu byla záměrně upřednostněna zařízení s primárně křesťanským pozadím odrážejícím se v subjektu zřizovatele či charakteru služeb. Dotazovaní pak často sami doplňovali další zařízení sekulárního i náboženského charakteru.

Čtvrtá otázka se ptala po konkrétních potřebách a řešeních, jež by dle kaplanů a dobrovolníků zefektivnily realizaci následné péče. Nejčastěji se objevovaly následující možnosti: větší povědomí o možnostech, které může propuštěný využít (56 %; 31 dotázaných), dostupnost možných zařízení v místě bydliště propuštěného (51 %; 28 dotázaných) a efektivnější spolupráce s psychology, pedagogy volného času a sociálními pracovníky (40 %; 22 dotázaných). Individuální komentáře akcentovaly také potřebu supervize a případně manuál týkající se sociálních dávek.

V páté otázce se dotázaní měli vyjádřit k tomu, co by v tomto ohledu mohla dělat lépe jejich církve či náboženská společnost (viz *Tabulka 1*). Nejčastější odpovědí bylo větší zapojení řadových věřících do spolupráce na individuální rovině (45 %). Dále dotazovaní volili možnost vytvořit skupinku sympatizantů ochotných se učit této službě (35 %), zlepšení lokální informovanosti (29 %) a umožnění finanční podpory konkrétního vězně (29 %). Nicméně se jedna pětina respondentů vyjádřila v tom smyslu, že se jejich církve obecně v této aktivitě moc zapojovat nechce. Průměrný počet vybraných odpovědí byly dvě. Někteří z dotazovaných naznačili – a podobně to vyplývá i z kvalitativních dat – že podporu vězňům a propuštěným je třeba propagovat v místních společenstvích opatrně a postupně. Podpora navíc většinou probíhá spíše spontánně a dočasně a na individuální úrovni.

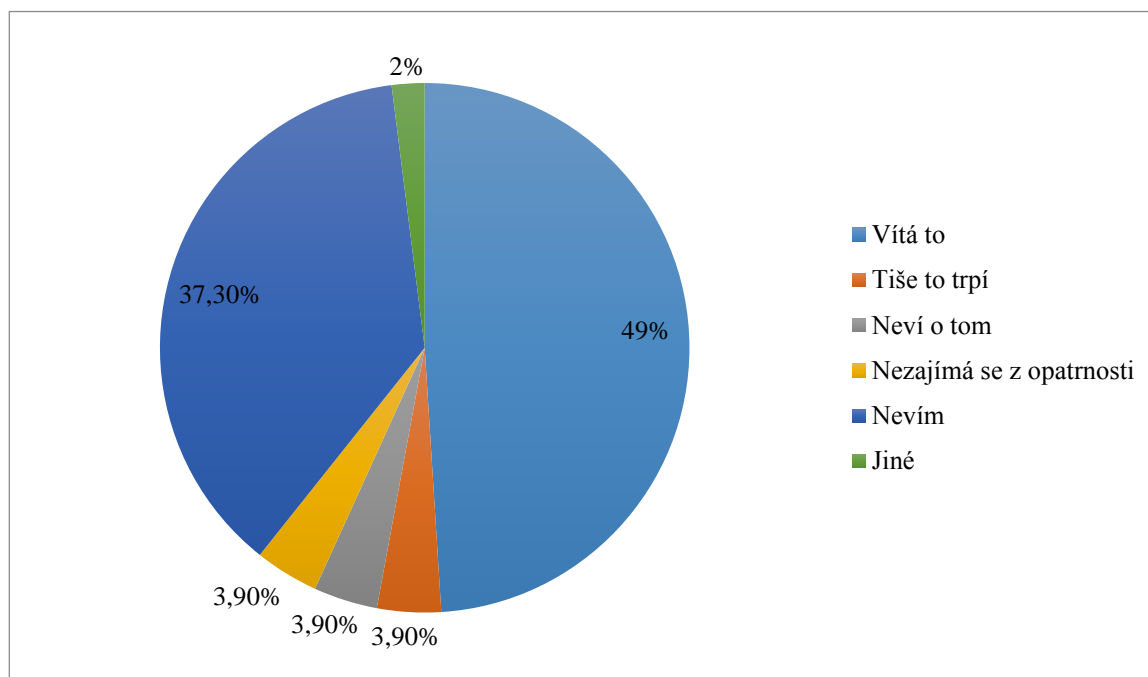
Tabulka 1: Tabulka návrhů pro zefektivnění následné péče pro církve/náboženskou společnost

	Počet kladných odpovědí	Procento ze vzorku
Zapojit více řadové věřící do spolupráce na individuální rovině	25	45 %
Zřídit zařízení či projekt pro konkrétní pomoc	20	36 %
Vytvořit skupinku sympatizantů ochotných se této službě také učit	19	35 %
Zlepšit lokální informovanost	16	29 %
Umožnit finanční podporu konkrétního bývalého vězně (např. sbírkou)	16	29 %
Církve se obecně v této aktivitě moc zapojovat nechce	11	20 %

Poskytnout prostor pro setkávání	7	13 %
Jiné připomínky	3	6 %
Nic, má všechno skvěle nastavené	2	4 %

Šestá otázka první části se ptala na vnímání postoje vedení věznice k iniciativě dotazovaných při návratu vězně na svobodu (viz. *Graf 2*): 49 % respondentů vyjádřilo, že tato iniciativa je vítaná, zatímco 37 % neví. V případě této otázky dotazovaní častěji využívali možnost volného komentáře, což lze vysvětlit citlivostí dané problematiky a také individuálními odlišnostmi mezi věznicemi. Někteří dotazovaní poukazovali na jistou lhostejnost ze strany vedení věznice, případně upozornili, že původní ostražitost se změnila v zájem až v průběhu dlouhodobější spolupráce.

Graf 2

Sedmá otázka je obměnou šesté a zní: Jak se obecně staví ostatní vězeňský personál k vaší iniciativě během návratu vězně na svobodu? Zde možnost „vítá to“ označilo jen 9 respondentů (necelých 18 %), zatímco „nevím“ zvolilo 35 % dotazovaných. Možnost „je to u každého člověka individuální“ vybralo nejvíce dotazovaných (37 %). V komentářích dotazovaní nejvíce

kontrastovali pozitivní neoficiální kolegiální kontakty převážně se sociálními pracovníky a vychovateli a skepsi ze strany uniformovaných zaměstnanců věznice. Obecně je ale problematika propouštění pro další zaměstnance věznice málo zajímavá, a jak se ukazuje i z kvalitativních dat, tuto agendu často do velké míry pokrývá činnost různých neziskových organizací (Rubikon, Člověk v tísni, Lighthouse, Podané ruce, Za Branou, ACET apod.) a po výstupu ji částečně přebírá probační a mediační služba.

V osmé otázce měli dotazovaní možnost vybrat, čeho se jim nejvíce nedostává při výkonu jejich povolání. Celkem 35 respondentů (64 %) postrádá dostatek času, 18 z nich (33 %) osobní kapacitu a energii, 29 % finance a 24 % vhodné prostory (převážně dobrovolníci). Průměrný počet odpovědí u této otázky byly dvě. V komentářích dotazovaní doplnili, že celkově jsou spokojeni, ale uvítali by více dobrovolníků a systematické metodické vedení.

Devátou otázkou byly možnosti zpětné vazby ohledně toho, zda propuštěný či propuštěná využili službu doporučenou kaplanem či dobrovolníkem. Celkem 61 % dotazovaných se vyjádřilo, že tuto možnost má a 27 % odpovědělo záporně, zbytek využil možnosti neodpovědět. Pro některé je určitou možností zpětné vazby spolupráce s místní charitou, ale celkově jde o velmi individuální problematiku. Nejvíce zůstávají v kontaktu s osobou po propuštění dobrovolníci z řad MVS, a to skrze intenzivní mentoringový program.

Desátá a poslední otázka v sekci otázek dotazujících se na praxi byla zaměřená na spolupráci s jinými církvemi či náboženskými subjekty. Ukázalo se, že většina dotazovaných spolupracuje s jinými náboženskými společnostmi, v průměru se dvěma. Přehled jednotlivě vypsanych náboženských skupin byl opravdu pestrý, většinou šlo o církve registrované státem a aktivně zapojené do duchovní služby ve věznicích (viz *Graf 1*). Jako výjimky z tohoto pravidla lze dále zmínit menší křesťanské skupiny jako Slovo života či Církev živého Boha.

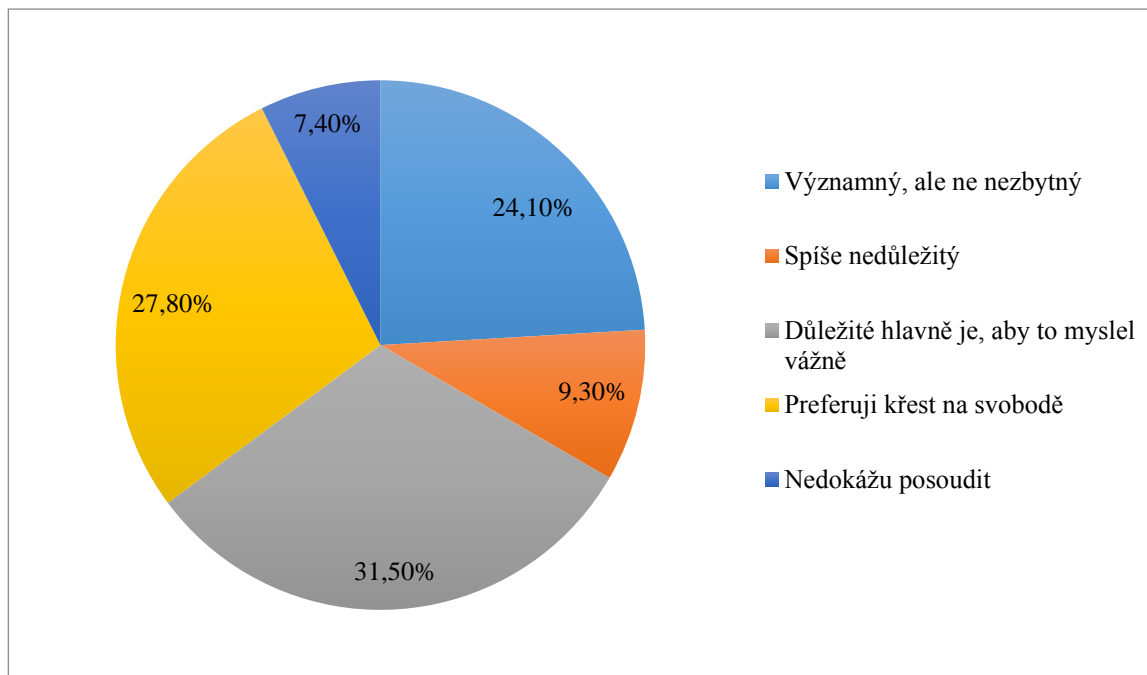
Postoje

Druhá část dotazníku byla zaměřena na postoje dotazovaných. První otázka zněla: Dle vaší zkušenosti, jaké faktory nejvíce ohrožují úspěšný návrat vězně na svobodu? Dotazovaní průměrně vybrali 4 faktory, někteří je pouze seřadili či obodovali dle důležitosti, případně vybrali všechny a dopsali další (volba životního stylu, právní nastavení v ČR, slabá vůle, psychické poruchy). Volba odpovědí prokázala komplexnost této problematiky, kterou nelze redukovat na několik zobecňujících faktorů. V osobních rozhovorech někteří dotazovaní akcentovali, že víra v Boha dokáže všechny tyto faktory eliminovat. Tento postoj je výraznější u evangelikálních církví.

V druhé otázce týkající se postojů se dotazník ptal na to, zda je dle zkušeností respondentů pro vězně a jeho návrat na svobodu důležité obrácení (konverze) ve vězení. Pro 79 % dotazovaných je konverze „významná, ale ne nezbytná“ a pro 13 % „zcela nezbytná“. Někteří kaplani a dobrovolníci chápou obrácení ke konverzi jako hlavní smysl své práce, ale i zde je takový postoj vázán na konkrétní typy církví.

Třetí otázka se orientovala na to, zda podle zkušenosti dotazovaných je pro vězně a jeho návrat na svobodu důležitý křest ve vězení, pokud již nebyl dříve pokřtěn. Zde nebyly odpovědi tolik jednoznačné (viz *Graf 3*), celkově ale největší část dotazovaných (téměř 32 %) považuje křest za významný, pokud jej dotyčný bere vážně. Téměř 28 % také preferuje křest na svobodě s dostatečně dlouhou přípravou. Zajímavým výsledkem ovšem je, že nikdo z dotazovaných nepovažuje křest ve vězení za zcela nezbytný ani za zcela nedůležitý.

Graf 3

Ve čtvrté otázce se měli respondenti vyjádřit k tomu, zda je podle nich duchovenská péče ve věznicích efektivní u každého: 58 % dotazovaných uvedlo, že nemohou pomoci někomu, kdo si pomoc nepřeje. Toto téma bylo dále rozvedeno v komentářích a osobních rozhovorech, kde se jako klíčové potvrdily motivace a zájem odsouzených.

V šesté otázce měli dotazovaní zhodnotit, jestli součinnost s církvemi snižuje riziko recidivy. Možnost „ano“ vybralo 83 % dotazovaných, 15 % pak mělo pocit, že nedokáže odpovědět. Z dalších dat jednoznačně vyplývá, že nejpodstatnější je v tomto ohledu úspěšnost zařazení konkrétního propuštěného do místního společenství či farnosti.

Sedmá, závěrečná otázka v obdobném duchu zjišťovala, zda mají dotazovaní dojem, že osobní víra snižuje riziko recidivy. Zde jednoznačně převládá kladná odpověď (53 dotazovaných, tedy 98 %); jeden dotazovaný uvedl, že to nedokáže posoudit. Kvalitativní data naznačují, že dle respondentů musí jít o skutečnou víru, nikoliv o fanatismus, pověrečné přemýšlení nebo pouze momentální emocionální stav. Dále dotazovaní uváděli konkrétní případy bývalých vězňů, pro které byla právě víra zásadním obratem k novému životu (některé příběhy byly zpracovány i knižně, např. Giňa, 2017; Kadaši, 2017; Šťastný & Matulík, 2010).

Závěr

Záměrem studie bylo vyjasnění možností vlivu a kompetencí vězeňských kaplanů a dobrovolníků v rámci postpenitenciární péče. Z výsledků vyplývá, že toto téma je výrazně reflektováno a řešeno především na individuální úrovni dle aktuální potřeby, spíše než systémově a komplexně. Kaplani a dobrovolníci využívají vlastních kontaktů a zdrojů, a především pak živé spolupráce s církvemi a zařízeními s náboženským pozadím. Mají obecně povědomí o možnostech, které je možné využít, ale informace o těchto možnostech jsou spíše kusé a nahodilé. Například v otázce, která se ptala po konkrétních potřebách a řešeních, jež by dle kaplanů a dobrovolníků zefektivnily realizaci následné péče, se nejčastěji objevovala následující možnost: „větší povědomí o možnostech, které může propuštěný využít“ (31 odpovědí). Tato problematika bude řešena v další výzkumné zprávě, která se zaměří na přehled zařízení, která je možné využít, především pak s ohledem na kombinaci s duchovenskou péčí. V přípravě je také mezinárodní srovnávací studie těchto zařízení a konferenční příspěvek reflektující lokální působení zařízení a jejich vztahy s okolím. Dále bude samostatně zpracováván dotazník zaměřující se na dopisování s vězni.

Dalším záměrem studie byla identifikace překážek a problematických aspektů angažovanosti v postpenitenciární péči. Respondenti se v dotazníku vyjádřili, že jedním z největších problémů, které by bylo potřeba řešit, je nedostupnost vhodných zařízení v místě bydliště propuštěného. Dotazování také akcentovali potřebu efektivnější spolupráce s vězeňskými kolegy; je tedy vhodné si za pomoci kvalitativního výzkumu klást otázku, jak by taková spolupráce mohla vypadat a jaké jsou příklady dobré praxe. Na toto téma je připravován odborný článek obou autorek této zprávy, který by měl detailně přiblížit identitu českého vězeňského kaplana či dobrovolníka.

Jednotlivé výsledky této části výzkumu jsou shrnuty v následujících bodech:

- Nejčastější přípravou na následnou péči jsou individuální pastoračně-terapeutické rozhovory, společné duchovní aktivity a zprostředkování kontaktu na konkrétní církve v místě bydliště propuštěného.

- Během následné péče je nejčastěji využívána spolupráce s místní církví, udržování osobního vztahu s propuštěným a spolupráce se zařízením následné péče.
- Průměrně dotazovaní spolupracují se dvěma zařízeními či projekty následné péče, nejčastěji s Novou Šancí, MVS, Armádou spásy a Teen Challenge.
- Podle dotazovaných by efektivitu následné péče zvýšilo povědomí o možnostech, které může propuštěný využít, dostupnost zařízení v místě bydliště propuštěného a lepší spolupráce s kolegy ve věznici.
- Na úrovni církve v rámci následné péče nejvíce schází zapojení řadových věřících a ochota zapojit se do individuální spolupráce.
- Iniciativa při následné péči je podle dotázaných vedením věznic spíše vítaná, postoje personálu jsou sice různé, ale převládá nezájem.
- Dotazovaným při výkonu jejich povolání nejvíce schází čas, osobní kapacita a finance.
- Většina dotazovaných má možnost zpětné vazby, zda propuštěný využil jimi doporučenou službu.
- Spolupráce s jinými církvemi a náboženskými subjekty je na vysoké úrovni.
- Propuštění vězni jsou vnímáni jako skupina ohrožena řadou faktorů. Konverze a vážně míněný křest jsou podle dotazovaných významnými skutečnostmi, které mohou tyto faktory eliminovat.
- Úspěšnost duchovenské péče do velké míry závisí na opravdovém zájmu klientů.
- Podle zkušeností dotazovaných součinnost s církvemi a osobní víra výrazně snižují riziko recidivy.

Při interpretaci výsledků je nutné mít na mysli velkou rozrůzněnost církví, které v českých věznicích působí. Tato společenství se liší jak z hlediska teologického (význam obrácení, křtu, spásy apod.), tak praktického (důležitost rituálů, udělování svátostí, zpovědní tajemství apod.). Jinými slovy, příslušníci různých církví mohou klást důraz na odlišné aspekty pastorální péče. Právě proto je významná jejich spolupráce, která dle výsledků funguje až na výjimky velmi dobře a efektivně. Potvrzuje se tím taktéž ekumenický charakter duchovenské péče ve věznicích i po propuštění, který je v České republice funkční.

Závěrem této zprávy můžeme zopakovat, že šetření bylo úspěšné, mělo vysokou návratnost a v kombinaci s volnými komentáři a daty z osobních rozhovorů poskytuje zajímavé a důležité informace o problematice vztahu religiozity a péče o propuštěné vězně v České republice. Z výsledků vyplývá, že jde o téma živé, diskutované a individuálně řešené jak vězeňskými kaplany, tak dobrovolníky. Limitací studie je především její úzké zaměření na vztah náboženských subjektů a postpenitenciární péče.

Dedikace

Zpráva vyšla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378025.

Reference

Beláňová, A. (2018). Být kaplanem v Česku: Zdroje nejistoty a nacházení opory. *Český lid*, 105(1), 25–43.

Giňa, R. (2017). *Byl jsem otrokem svých hříchů*. Ostrava-Kunčičky: Nakladatelství Křesťanského sboru.

Hicks, A. M. (2008). Role Fusion: The Occupational Socialization of Prison Chaplains. *Symbolic Interaction*, 31(4), 400–421.

Kadaši, P. (2017). *Cesta z pekla*. Albrechtice: Křesťanský život.

Koncepce vězeňství do roku 2025. Dostupné na:

<https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2017/06/Koncepce-vezenstvi.pdf>.

Pivoňka, B. (2018). *Duchovní služba v postkomunistickém vězení aneb ohlédnutí za dvacetiletím Vězeňské duchovenské péče*. Zdeněk Susa: Středokluky.

Stanovy Vězeňské duchovenské péče České republiky. Dostupné na:

<http://www.vdpcr.eu/stanovy.html>.

Sundt, J. L. & Cullen, F. T. (1998). The Role of the Contemporary Prison Chaplain. *The Prison Journal*, 78(3), 271–298.

Sundt, J. L., Dammer, H. R., & Cullen, F. T. (2002). The Role of the Prison Chaplain in Rehabilitation. *Journal of Offender Rehabilitation*, 3(3-4), 59–86.

Šťastný, R. & Matulík, B. (2010). *Diesel II. Brutální síla, podsvětí, kriminál, křest. Autentický příběh, který ještě neskončil*. Praha: Návrat domů.

Váně, J. & Dirga, L. (2016). The Religiosity Behind Bars: Forms of Inmate's Religiosity in the Czech Prison System. *Sociológia*, 48(6), 641–663.